

توهم مرجعیت علمی: از تبلیغات پُریاهو تا واقعیت‌های خفته

محمد صال مصلحیان

استاد دانشگاه فردوسی مشهد

عضو فرهنگستان علوم ایران و TWAS

مدتی است مقوله‌ی «مرجعیت علمی» با تکیه بر شاخص‌های علم‌سنجی، در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، مورد توجه واقع شده است؛ لیکن در پاره‌ای موارد، برداشتی ناقص و سطحی از این سنجه‌ها رواج یافته که به تدوین رده‌بندی‌های سؤال‌برانگیزی از جمله تعیین «یک یا دو درصد دانشمندان پراستناد» انجامیده است. هرچند در میان این افراد، نام بعضی از دانشمندان کیفی کار نیز به چشم می‌خورد، اما شمار قابل‌توجهی از ایشان حتی در عرصه‌ی ملی، به‌عنوان چهره‌ای مرجع و صاحب‌نظر شناخته نمی‌شوند.

در مقالات [۱-۳] تحلیل عمیقی از استفاده نادرست از شاخص‌های کمی مبتنی بر تعداد استنادات به عمل آمده است. در آنجا بر این نکته تأکید شده که در حاشیه‌ی علم، حوزه‌هایی وجود دارند که به سبب سهولت موضوع و روش‌ها، گروهی از پژوهشگران کشورهای کمتر توسعه‌یافته یا در حال توسعه، به صورت فردی یا در حلقه‌های خودساخته، به تولید انبوه مقالات کم‌مایه (عمدتاً در مجلات سیاه یا غارتگر) و توسعه‌ی موضوعات تصنعی (شبه‌علم) روی آورده‌اند. اینان، در حالی که از مزایایی چون دریافت گرنت و ارتقای مرتبه علمی برخوردار می‌شوند، با ارجاعات مکرر و درون‌حلقه‌ای، توهم مشارکت در عرصه‌های اصیل دانش را در سر می‌پرورانند، غافل از آنکه دور از جریان اصلی علمی حرکت می‌کنند. این به مثابه آن است که کسی تیری در تاریکی از چله کمان رها کند تا بر دیواری بنشیند، آن‌گاه پیرامونش دایره‌ای کشد و بانگ برآورد که به هدف زده‌ام.

این روند، تأثیری نامیمون بر اکوسیستم علم و فناوری نهاده و با دلسرد ساختن آنان که دغدغه‌ی پژوهش کیفی را پی می‌گیرند، به جهت‌دهی نابسامان و گاه غیراخلاقی فعالیت‌های اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی انجامیده و فضایی شبیه به یک مسابقه پوچ برای انتشار مقاله و جلب استناد پدید آورده است.

با این همه، نباید از خاطر برد که استناد و ارجاع به آثار علمی، به‌مثابه‌ی پلی برای ارتباط علمی و ساختار یک‌پارچه دانش، از اهمیت بنیادین برخوردار است و این سخنان، هرگز نباید به ابزاری در دست افراد تن‌آسای یا تهی از دانش

بدل گردد تا به بهانه‌ی نقد کمی‌گرایی، تلاشگران راستین علم را، که چه‌بسا پرکار نیز هستند، سرکوب کنند و کار مهم آنان را کوچک شمارند.

آنان که تجربه و شناخت در سطح بین‌المللی دارند می‌دانند که در کشورهای توسعه یافته، سنجه‌های کمی از اقبال چندانی برخوردار نیست و محک اصلی ارزیابی، بر کیفیت آثار و دستاوردهای علمی استوار است؛ ارزیابی‌ای که عمدتاً به‌دست اندیشمندان برجسته و متخصص از گوشه‌وکنار گیتی و با تکیه بر خرد جمعی صورت می‌پذیرد. هرچند این شیوه نیز مصون از آفات تعصب و حب‌وبغض‌های انسانی نیست، اما به‌کارگیری سازوکارهای دقیق و تشکیل هیئت‌های داوری متشکل از صاحب‌نظران شناخته‌شده، در چارچوب استانداردهای سختگیرانه آکادمیک، تا حد زیادی از این آسیب‌های احتمالی می‌کاهد.

از این رو می‌توان دریافت که چگونه در دانشگاه‌ها و نهادهای علمی پیشرو، مبنای اعطای جوایز، تخصیص گرنت‌های پژوهشی، گزینش پژوهشگران برتر و امثال آن، نه صرفاً بر کمیت‌ها، بلکه بر ارزیابی‌های کیفی، با التزام به رعایت اخلاق حرفه‌ای و شایسته‌سالاری، استوار گردیده است.

تبیین مرجعیت علمی:

مرجعیت علمی به جایگاه برجسته‌ای گفته می‌شود که یک فرد با تولید دانش اصیل و تأثیرگذار بر جریان‌های علمی و یا توسعه فناوری‌های پیشرفته به دست می‌آورد، و در سطح ملی و بین‌المللی، متخصصان تراز اول به طور مستمر به آثار وی مراجعه می‌کنند.

اهم شاخص‌های ارزیابی مرجعیت علمی:

- **کیفیت انتشارات:** انتشار مستمر و تأثیرگذار مقالات پژوهشی اصیل در مجلات تخصصی برجسته رشته یا گرایش. همچنین، انتشار کتاب توسط ناشران تراز اول در سطح ملی یا بین‌المللی برای علوم انسانی و اجتماعی.
- **تأثیر استنادات کیفی:** دریافت استنادات (متناسب با رشته یا گرایش) از سوی متخصصان مشهور بین‌المللی در مجلات فاخر (برای علوم انسانی و اجتماعی: ملی یا بین‌المللی)

- **اشتهار و اعتبار علمی:** دارا بودن شهرت و اعتبار علمی در میان جامعه متخصصان در سطح بین‌المللی (برای علوم انسانی و اجتماعی: در سطح ملی یا بین‌المللی)
- **نوآوری و خلق مالکیت فکری:** ثبت اختراعات بین‌المللی معتبر که قابلیت تجاری‌سازی یا بهره‌برداری صنعتی را داشته باشند.
- **اثربخشی ملموس و گسترده:** داشتن نقش مستقیم، نوآورانه، پایدار، و تأثیرگذار در پیشبرد مرزهای دانش، توسعه فناوری، حل چالش‌ها در علوم انسانی، و تولید آثار فرهنگی ماندگار در سطح ملی یا بین‌المللی.

مراجع:

- [1] M.S. Moslehian, Top mathematicians of the world!, *European Mathematical Society Newsletter*, 94 (2014), 32-33.
- [2] M.S. Moslehian, Impact factor, an inadequate yardstick. *European Mathematical Society Magazine*, 120 (2021), 40-42.
- [3] M.S. Moslehian and A. Peralta, Predatory Journals Pose a Threat to the Dissemination of Science, *Notices of American Mathematical Society* 71 (2024), no. 9, 1177-1179.